

Bartnicka, Kalina

Sprawa przedruku "Ustaw Komisji Edukacji Narodowej" w Wileńskim Okręgu Szkolnym początku XIX w.

Rozprawy z Dziejów Oświaty 20, 91-106

1977

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KALINA BARTNICKA

SPRAWA PRZEDRUKU USTAW KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ
W WILEŃSKIM OKRĘGU SZKOLNYM W POCZĄTKU XIX W.

Jedną z wielkich zasług Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych było przygotowanie do druku i wydanie *Ustaw Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej wydanych*, w 1783 r. Jako bezwzględnie obowiązujący zbiór prawa szkolnego żywot *Ustaw* był niedługi, tylko do nowej redakcji, która obowiązywała szkoły od 1790 r. Jest to zresztą zrozumiałe, gdyż *Ustawy* regulowały bardzo szeroki zakres zagadnień: system oświatowy, programy nauczania i wychowania, kształcenie nauczycieli, pragmatykę nauczycielską, administrację szkolną i nadzór oraz sprawy ideowe i czysto pedagogiczne. W miarę „docierania się” reformy dokonywanej przez Komisję (a zwłaszcza w miarę realizowania w szkołach, w praktyce skodyfikowanych w pierwszym okresie istnienia Komisji przepisów) konieczne było ulepszenie i poprawienie obowiązujących w *Ustawach* 1783 r. ustaleń. Stąd kolejne metamorfozy *Ustaw*, którym zresztą towarzyszyły i sprzyjały ogólniejsze, polityczne¹.

W okresie działania Komisji najistotniej zmieniały się przepisy dotyczące szkół głównych i kształcenia nauczycieli oraz pewne zagadnienia dotyczące hierarchii szkolnej. Trzeba zauważyć, że za tymi zmianami stali przede wszystkim ludzie zajmujący się organizacyjno-politycznymi problemami oświaty, bardziej niż ściśle pedagogicznymi. Najbardziej stabilne były zaś przepisy dotyczące zagadnień pedagogicznych, dydaktycz-

¹ *Projekt. Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane roku 1781; Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane, 1783; Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane (2 lutego 1790)*, wyd. J. Lewicki, [w:] *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773—1793)*, Kraków 1925, s. 209—330; *Komisja Edukacyjna Obojga Narodów na sejmie grodzieńskim roku 1793 w formie rządu opisana, 1793, przedruk J. Lewicki, Ustawodawstwo...*, s. 368—388.

nych, wychowawczych, na których brzmienie największy wpływ mieli pedagodzy zgromadzeni w Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych. Co ważniejsze, to właśnie zagadnienia zawarte w *Ustawach* najdłużej zachowały znaczenie obowiązujących norm szkolnych już po upadku KEN.

Chociaż o *Ustawach* pisze niemal każdy, kto zajmuje się Komisją, nie doczekały się wyczerpującej monografii². A byłaby chyba potrzebna, ze względu na ów niezwykle silny związek z rzeczywistością oświatową w końcu XVIII w., odbiciem się tendencji rozwojowych polskiego systemu szkolnego w kolejnych przekształceniach *Ustaw*, wreszcie ze względu na ogromne zafascynowanie tym zbiorem u współczesnych mu i u potomnych wyrażające się przeróżnymi wpływami na późniejsze ustawodawstwo, odwoływaniem się do tekstu i ustaleń przy okazji rozważań pedagogicznych i edukacyjnych, wreszcie przedrukami³. Trzeba tylko pamiętać, że tematem omówień i przedruków z reguły jest tekst 1783 r., przez co zatracą się odczucie zmian, jakim ulegały przepisy Komisji, a co wynika z faktu, że redakcja z 1790 r. nie została ogłoszona drukiem⁴. Mówiąc jednak o *Ustawach* nie można gubić z oczu owych znaczących

² Z ważniejszych prac poruszających sprawę powstawania lub oddziaływania *Ustaw* trzeba wymienić: J. Lewicki, *Komisja Edukacji Narodowej w świetle ustawodawstwa szkolnego*, Warszawa 1923; tenże, *Wstęp*, [w:] *Ustawodawstwo...*: S. Tync, *Komisja Edukacji Narodowej. Pisma Komisji i o Komisji*, Wrocław 1954, s. XLV—XLVIII, 565—570; tenże, *Wstęp*, [w:] A. Popławski, *Pisma pedagogiczne*, Wrocław 1957, s. XL—LXIX; M. Chamcówna, *Szkoła Główna Koronna w walce o autonomię uniwersytecką*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 1957, z. 2; J. Lubieniecka, *Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych*, Warszawa 1960; S. Truchim, *Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkolnictwa rosyjskiego w początkach XIX w.*, Łódź 1960; W. Bobkowska, *Pruska polityka szkolna na ziemiach polskich w latach 1793—1806*, Warszawa 1948; J. Dybiec, *Tradycje Komisji Edukacji Narodowej na ziemiach litewsko-ruskich w początkach XIX w.*, „Studia Pedagogiczne”, t. XXIX, Wrocław 1973, s. 206—214.

³ Ostatni przedruk w XX w.: Tync, *Komisja Edukacji Narodowej. Pisma Komisji i o Komisji*, s. 563—723 (w całości tekst, bez tablic); w obszernych fragmentach — R. Dutkowska, *Komisja Edukacji Narodowej. Zarys działalności. Wybór materiałów źródłowych*, Wrocław 1973, s. 173—226.

⁴ Tekst z 1790 r., opracowany w końcu 1789 r. przez przedstawicieli obydwu szkół głównych, opublikował dopiero J. Lewicki w: *Ustawodawstwo...* Szkoła Główna Koronna wydała drukiem w 1790 r. zawiadomienie o poprawieniu *Ustaw*, które w zmienionej wersji obowiązywały wszystkie szkoły od 1 X 1790 r. W druku tym, zaczynającym się od słów: „My Rektor i Szkoła Główna Koronna Akademia Krakowska [...]”, informowano szkoły o wprowadzonych do poprzedniej redakcji *Ustaw* poprawkach. Tekst druku zachowany, m.in. w zbiorach Ossolineum, Wrocław, rkps 1594/III, k. 131—132 (fotokopia w zbiorach Zakładu Hist. Nauki, Oświaty i Techniki PAN, nr PDO 35). W korespondencji Janá Sniadeckiego z Grodna z 1793 r., znajduje się informacja o druku wileńskim tekstu *Ustaw* z 1790 r. (na potrzeby sejmów grodzieńskiego, a więc drukowano zapewne w początkach roku 1793). Jest to przedruk II rozdziału *Ustaw* pt. *Ekscerpt z Ustaw Komisji Edukacji Narodowej*, rozdział II b.m. i r.w.; zob. *Korespondencja Jana Sniadeckiego. Listy z Krakowa, 1787—1807*, t. II, ze spuścizny po Ludwiku Kamykowskim do druku przygot. M. Chamcówna i S. Tync, Wrocław 1954, s. 178—179.

przekształceń, zrośniętych z ogólnym kierunkiem przemian zachodzących w szkolnictwie podlegającym KEN⁵.

W okresie istnienia Komisji największym zmianom uległy przepisy dotyczące struktury i znaczenia szkół głównych, w dużej mierze wywołanym przez dążenie do jak najszerzej autonomii i usamodzielnienia się tych szkół (w stosunku do Komisji) w sprawie kierowania i nadzoru szkolnictwem niższych szczebli. Po rozbiorach punkt ciężkości zainteresowania *Ustawami* przesunął się na ich ustalenia dotyczące szkół średnich. W miejsce dążenia do zmian nastąpiło dążenie do zatrzymywania przepisów KEN zawartych w *Ustawach* w możliwie jak najmniej zmienionej postaci. Okazało się, że ustalenia programowe, przepisy pedagogiczne i organizacji wewnętrznej szkół średnich zawarte w *Ustawach* są aktualne i mogą być ważne w zmienionych warunkach bytu narodowego. Próbowano więc zachować *Ustawy* jako uzupełnienie i wykładnik sytuacji prawnej szkolnictwa średniego na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego, co zrodziło potrzebę ich ponownego wydania. Doszło to do realizacji w 1819 r. w Wilnie.

W okresie przedrozbiorowym, od przeredagowania *Projektu* z 1781 r. aż po obronę *Ustaw* w 1793 r. w Grodnie, wielki wpływ na zmiany w tekstach przepisów prawnych, zwłaszcza w rozdziałach dotyczących szkół głównych i stanu akademickiego, miał Jan Śniadecki. W literaturze jako autora zmian przepisów *Projektu Ustaw* o szkołach głównych wymienia się przede wszystkim Kołłątaj. W pracy nad poprawą *Projektu Ustaw* i w sprawach dotyczących struktury i roli szkół głównych i w sprawach kształcenia nauczycieli ściśle jednak współdziałał z Kołłątajem Rada Wizytatorska, a zwłaszcza Jan Śniadecki⁶. Ogromną rolę odegrał

⁵ Tekst z 1783 r., mimo że obowiązywał formalnie do 1790 r., faktycznie nie wszedł w życie w całości od razu (np. przepisy o obradach wydziałowych i inne, wynikające z zasady samorządności wewnątrz stanu akademickiego, z góry zostały odłożone na 8 lat). Ciekawym materiałem do tego zagadnienia jest *Suplement do Ustaw, czyli Ustawy doczesne* AGAD, Metryka Litewska, Dz. VII, nr 201, k. 178—181, dotyczący właśnie tych artykułów i fragmentów rozdziałów *Ustaw*, które nie miały natychmiastowej egzekucji. Trzeba też przypomnieć, że już w 1786 r. Komisja w piśmie do obydwu szkół głównych zwróciła się o przysłanie opinii o rozdziałach *Ustaw*, które dotyczyły Rady Szkoły Głównej, urzędów i funduszków, działalności urzędników Szkoły Głównej; zob. *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej, 1786—1794*, oprac. T. Mizia, Wrocław 1969, s. 19—20. Kołłątaj zresztą proponował zmiany w II rozdziale *Ustaw* już w raporcie z 1784 r. — zob. AGAD, Metryka Litewska, Dz. VII, nr 201, k. 240—248.

⁶ Tync, *Wstęp*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej*, s. LXVII; Lubieniecka, *op. cit.*, s. 39; *Korespondencja Jana Śniadeckiego*, t. II, s. 275—277, 281, 295—302 i in.; listy z 23 XI 1782, 4 XII 1782, 1 III 1783; tam też fragment autobiografii Śniadeckiego (s. 27—28), w którym pisze o wspólnych pracach z Kołłątajem i Jaśkiewiczem; por. J. Hulewicz, *Wstęp*, [w:] J. Śniadecki, *Pisma pedagogiczne*, Wrocław 1961, s. XII—XIV; tenże, *Jan Śniadecki jako organizator nauki*, [w:] *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej*, z. 2, Warszawa 1958, s. 83—86.

też Sniadecki przy poprawianiu przepisów *Ustaw* w redakcji, która została zatwierdzona w 1790 r.⁷ Tenże sam człowiek, który tak silnie oddziaływał na zmiany w przepisach kodeksu szkolnego Komisji, stał się, poczynając od sejmu w Grodnie w 1793 r., gorącym obrońcą zachowania *Ustaw*.

Właśnie w Grodnie, w dramatycznej walce o zachowanie Komisji i wprowadzonej przez nią struktury oświaty, uprawnień szkół głównych i funduszków edukacyjnych, przedłożona została przez Jana Sniadeckiego i Marcina Poczobuta płomienna obrona *Ustaw* w memoriale *od szkół głównych Koronnej i W. Księstwa Litewskiego do stanów Najjaśniejszej Rzeczypospolitej przełożenia i prośby*⁸. „Komisja Edukacyjna pracując przez lat blisko 20 nad tą częścią rządu publicznego zgromadzenia obywateli szkół głównych przy swych prerogatywach i przywilejach jako zamiarom edukacji dogodnych całkiem zostawiwszy, urządziła je co do powinności, co do używania praw im służących i co do posług instrukcji publicznej w kraju. I zbiór takowych przepisów zawierający prawa i powinności każdego, pod imieniem *Ustaw* tymże zgromadzeniom do wykonania podała. Takowe *Ustawy* przy pomocy osób w części tej rządu i nauk biegłych napisane i długo roztrząsane, wystawione były w egzekucji na dziesięcioletnią próbę doświadczeniu i obserwacji wszystkich, a w niektórych artykułach przez praktykę wyjaśnione i poprawione, ostatecznie przez Komisję Edukacyjną zadecydowane zostały [...]” W konkluzji następowała petycja, by „*Ustawy Komisji Edukacyjnej* w rozdziale drugim i trzecim, zawierające opis praw i powinności dla szkół głównych, na mocy prawa 1775 i 1776 przez tę magistraturę uchwalone, które przez dziesięcioletnią praktykę i obserwacją pokazały się potrzebne i dokładne i które ostatecznie przez tą Komisję w roku 1789 zadecydowane i szkołom głównym podane były, aby w zupełnej całości swojej i mocy utrzymane były”. Chodzi tu oczywiście o redakcję *Ustaw* z 1790 r. (w końcu 1789 były one dyskutowane w Komisji Edukacji Narodowej). Obydwa cytowane rozdziały (drugi dotyczył szkół głównych, trzeci — wyboru profesorów na katedry) były kluczem do struktury organizacyjnej i funkcjonowania zreformowanego szkolnictwa w duchu Komisji Edukacji Narodowej. Szkoły główne (prezentował ten kierunek Jan Sniadecki w czasie całej swej działalności w Szkole Głównej Koronnej) dążyły do zagwarantowanej prawnie w *Ustawach* samodzielności i dużej niezależ-

⁷ Chamicówna, *op. cit.*; por. *Korespondencja Jana Sniadeckiego*, t. II; por. memoriał J. Sniadeckiego, *Początki, na których powinien się zasadzać rząd Szkoły Głównej i stanu akademickiego*, [w:] Chamicówna, *op. cit.*, s. 271—276. Tekst memoriału, w odpisach poczynionych przez samego Sniadeckiego, znajduje się w Bibl. Jag., rkps 3162, k. 52, a także w AGAD w dwóch zespołach: *Metryka Litewska*, Dz. IX, t. XXVI, k. 193—194, oraz APP, rkps 99, s. 632—635.

⁸ Przedruk w: *Korespondencja Jana Sniadeckiego*, t. II, s. 182—183; por. tamże, list Sniadeckiego z 3 VII 1783.

ności od Komisji oraz do odsunięcia KEN od bezpośredniego wtrącania się w podporządkowane tym uczelniom szkolnictwo niższych szczebli⁹. W tym świetle zrozumiałe jest właśnie podkreślanie ważności i aktualności właśnie tych rozdziałów *Ustaw*. Niestety, na sejmie w Grodnie nie udało się zachować w całości wywalczonej już w 1790 r. tak skutecznie autonomii szkół głównych, a i inne zagadnienia dotyczące szkolnictwa, i unormowane w *Ustawach*, otrzymały piętno niepewności, wobec zapowiedzianej rewizji *Ustaw*.

Sprawozdanie o dramatycznym przebiegu działań Śniadeckiego w Grodnie w 1793 r., w czasie redagowania, druku i potwierdzenia prawa sejmowego o edukacji (opublikowanego jako broszura Komisja Edukacyjna Obojga Narodów na sejmie grodzieńskim w formie rządu opisana), znajduje się w listach Jana Śniadeckiego do Józefa Januszewicza¹⁰ oraz w jego piśmie *Raport o sprawowaniu powierzonych mi interesów Szkoły Głównej od 1-go czerwca do dni ostatnich grudnia 1793 r.*¹¹ Tekst prawa sejmowego, którego autorem był właśnie Jan Śniadecki, mimo iż podane było imieniem króla, dzięki intrygom i podstępom targowiczian został zniekształcony — już po zaaprobowaniu przez króla i ambasadora rosyjskiego — podczas druku. Śniadecki i działający z nim Poczubot zdołali jednak do tekstu tego wprowadzić orzeczenie, że podstawą do urządzenia wewnętrznego i przyszłych przepisów dla szkół będą dotychczasowe *Ustawy Komisji Edukacji*. W prawie sejmowym m.in. czytamy: „Chcąc, aby szkoły narodowe miały pewne i stałe prawidła swego postępowania, stanowimy, iż *Statut Komisji Edukacyjnej Obojga Narodów* szkołom co do nauk i rządu wewnętrznego przepisany, a z kilkonastoletniego doświadczenia poprawiony, jeszcze raz ma być przez Komisję Edukacyjną przejrzany dla uczynienia w nim odmian i popraw, jeżeli jakie za potrzebne uzna, i nam Królowi w Radzie Nieustającej do aprobacji podany być ma, po której aprobacji przepisy tegoż statutu za niewzruszone mieć chcemy i samego tylko sejmu odmianie podpadać mogące; a tymczasem niniejsze urządzenia w *Statucie Komisji Edukacyjnej Obojga Narodów* opisane egzekucją mieć mogą”¹². Ten nowy statut już nie został opracowany. Komisja Edukacyjna w miarę możliwości trzymała się

⁹ Charakterystyczna jest uwaga Śniadeckiego w liście do Kołłątaja z 23 XI 1782 (*Korespondencja Jana Śniadeckiego*, t. I, s. 275): „Na cóż Komisja zastanawia się nad uwagami dla szkół narodowych, kiedy tych rząd, dozór, układy Szkole Głównej oddane”. Przebieg toczących się działań przedstawia Ch a m c ó w n a, *op. cit.*, uzasadnienie teoretyczne zob. Ś n i a d e c k i, *Początki...*

¹⁰ *Korespondencja Jana Śniadeckiego*, t. II. Akcję Śniadeckiego w Grodnie omówił J. Lewicki, *Jan Śniadecki obrońcą spraw Szkoły Głównej Koronnej na sejmie grodzieńskim 1793 r.*, [w:] *Rozprawy z dziejów oświaty* t. I, Wrocław 1958.

¹¹ AUJ, rkps 8, s. 509—521.

¹² *Komisja Edukacyjna Obojga Narodów na sejmie grodzieńskim roku 1793 w formie rządu opisana*, rozdział I, p. 3, cyt. według Lewicki, *Ustawodawstwo...*, s. 370.

tekstu dotychczasowych *Ustaw*¹³. W ocenie samego Śniadeckiego, który zamierzał wydobycie szkół głównych „spod arbitralności komisyjnych rezolucyj i knowania nowych ustaw” — właśnie „część najistotniejsza o władzy rządowej Komisji i szkołach głównych najwięcej wycierpiała”¹⁴.

Wydawało się, że upadek i podział państwa przekreślą już na trwałe prawne znaczenie *Ustaw Komisji Edukacji Narodowej*, zwłaszcza że w państwach rozbiorowych oświata organizowana była na innych niż w Rzeczypospolitej zasadach. Tymczasem obok niewątpliwego zainteresowania, zwłaszcza władz pruskich, systemem szkolnym KEN oraz samymi *Ustawami*¹⁵, z którymi Prusacy zetknęli się na ziemiach zagarniętych w drugim i trzecim rozbiorze, nieoczekiwane perspektywy wpływu i zastosowania przepisów szkolnych Komisji otwały się w pierwszych latach XIX w. na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zbiegły się tu zresztą dwie, a może nawet trzy okoliczności, stwarzające tę niespodziewaną sytuację, chociaż każda z nich była zupełnie innego rodzaju.

Po krótkim okresie zmian projektów w organizacji szkolnictwa i samego Uniwersytetu Wileńskiego, od utworzenia Komisji Edukacyjnej litewskiej do *Aktu potwierdzenia Uniwersytetu Wileńskiego* przez Aleksandra I¹⁶, Uniwersytet mocą kolejnych rozporządzeń cesarza stanął na czele Okręgu Szkolnego Wileńskiego, w którym spełniać miał rolę analogiczną do roli szkoły głównej w czasach KEN dla podległego jej obszaru.

Wpływ *Ustaw Komisji Edukacji Narodowej* na ustawodawstwo rosyjskie w początku XIX w., znaczny i bardzo istotny, nie ograniczył się do przepisów ogólnych, zawartych w manifeście z 8 września 1802 r. w *Tymczasowych przepisach oświecenia publicznego*, z 24 stycznia 1803 r., w *Akcie potwierdzenia Uniwersytetu Wileńskiego*, z 4 kwietnia 1803 r., w *Ustawach, czyli ogólnych postanowieniach Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu i szkół jego wydziału*, z 18 maja 1803, i w *Ustawach zakładów naukowych podległych uniwersytetom*, z listopada 1804 r.¹⁷ Jak wykazuje w swej pracy S. Truchim, w *Ustawach zakładów nauko-*

¹³ *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej, 1786—1794*, s. 378—379, *Instrukcja dla generalnych wizytatorów, uchwalona na sesji 7 IV 1794*.

¹⁴ Por. list Śniadeckiego do Januszewicza z 23 X 1793, *Korespondencja Jana Śniadeckiego*, t. II, s. 227, 229—231.

¹⁵ Bobkowska, *op. cit.*, s. 32, 66, 92 i in., stwierdza, że *Ustawy* były tłumaczone na język niemiecki i dołączane do sprawozdań szkolnych.

¹⁶ B. Zongolłowicz, *Ustrój Uniwersytetu Wileńskiego (1792—1802)*, [w:] *Rocznik prawniczy wileński*, R. I, Wilno 1925.

¹⁷ Truchim, *op. cit.*, s. 35 i nast.; *Akt potwierdzenia Uniwersytetu Wileńskiego oraz Ustawy, czyli ogólne postanowienia* publikuje J. Bieliński, w: *Uniwersytet Wileński 1579—1831*, t. I, Kraków 1899—1900, s. 56—60, 60—77; *Tymczasowe przepisy*, publik. Truchim, *op. cit.*, s. 76 i nast.; por. H. Kołłataja *uwagi nad trzema imperatorskimi ukazami względem oświecenia powszechnego wydanyymi*, [w:] *Ks. Hugona Kołłataja listy w przedmiotach naukowych*, wyd. F. Kojśiewicz, t. II, Kraków 1844, s. 128—222.

wych podległych uniwersytetom, z 1804 r., niektóre paragrafy są niemal powtórzone za odpowiednimi fragmentami *Ustaw Komisji*. Podobnie jest z *Instrukcją dla wizytatorów*, z 5 maja 1803 r.¹⁸ Oprócz wyraźnych zbieżności w strukturze i organizacji szkolnictwa, programach szkół średnich, administracji szkolnej, przepisów dotyczących uczniów i nauczycieli niemal dosłownie z *Ustaw* przetłumaczone są fragmenty rozdziałów XIV (Nauczyciele), XV (Klasy i nauki), IV (Wizyta zgromadzeń akademickich) i z innych.

Prócz tego w rozporządzeniach dotyczących Uniwersytetu Wileńskiego i szkół jego okręgu znajdują się przepisy o częściowym zachowaniu *Ustaw*, oczywiście z zastrzeżeniem, że tylko o tyle, o ile nie sprzeciwia się to obowiązującym przepisom ogólnym. Na przykład sformułowanie tego typu zawiera rozdział V *Ustaw*, czyli *ogólnych postanowień*, gdzie w paragrafie 53 czytamy: „Dawne *Ustawy* Uniwersytetu Wileńskiego [czyli Szkoły Głównej W. Ks. Lit.] i szkół jemu podległych mają być zachowane do czasu w tym tylko, co może pomagać do dobrego porządku i postępu w naukach”. W punkcie zaś 54 mówi się: „Wyżej wymienione prawidła, po przejrzeniu ich w powszechnym zebraniu Uniwersytetu i po przystosowaniu do niniejszego porządku, mają być podane do przejrzenia kuratorowi i do potwierdzenia ministrowi, na mocy *Zasad powszechnego oświecenia*”¹⁹. Jeszcze silniej zastosowanie *Ustaw* podkreślone zostało w przepisach dla Gimnazjum Krzemienieckiego, z wyłączeniem jedynie rozdziału XV, dotyczącego klas i nauk, gdyż Czacki otrzymał zezwolenie na indywidualny, odmienny niż w innych szkołach średnich, program dla swego gimnazjum. Stwierdza się po prostu: „wszystkie inne rozdziały *Ustaw* rzeczonych [chodzi o redakcję z 1783 r. — K.B.] zachowane być mają w swej nienaruszalnej egzekucji, póki je najwyższa władza edukacyjna nie odmieni i nie poprawi, w szczególności zaś rozdział XIII [tj. o prefektach] późniejszymi Komisji *Ustawami* uchylony, powraca się”²⁰.

Ogólnie rzecz ujmując zachowywały więc *Ustawy* swoją moc prawną w zagadnieniach ogólnopedagogicznych i wychowawczych, w sprawach administracji i sprawozdawczości szkolnej, w przepisach dotyczących edukacji fizycznej i częściowo w sprawach kształcenia nauczycieli, w zagadnieniach organizacji wewnętrznej życia szkolnego, przepisach dla nau-

¹⁸ Truchim, *op. cit.*, s. 76 i nast., pokazuje zbieżności w samym systemie hierarchii szkolnej i wyławia dosłowne powtórzenia za *Ustawami* w innych zagadnieniach, ujętych przepisami.

¹⁹ Cyt. według: *Uniwersytet Wileński*, s. 71.

²⁰ Cyt. według: Dybiec, *op. cit.*, s. 207; por. [K o ł ł a t a], *Projekt urządzenia Gimnazjum Wołyńskiego w mieście jego imperatorskiej mości Krzemieńcu, i wszystkich innych szkół w gubernii wołyńskiej, podany do najwyższego potwierdzenia od wizytatora nadzwyczajnego szkół trzech guberni: wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej*, [w:] Ks. Hugona Kołłataja korespondencja, t. II, s. 16.

czycieli, dyrektorów i uczniów (poza Krzemieńcem) — także w dużej mierze i w sprawach programowych, zwłaszcza tam gdzie używano podręczników Komisji Edukacji Narodowej, właściwie aż do końca lat dwudziestych XIX w.

To wielkie przywiązanie do *Ustaw* i właściwie oficjalne ich propagowanie przez zwierzchność szkolną w Okręgu Szkolnym Wileńskim, przekonanie o ich niepodważalnej wartości i aktualności wpływać musiało na dążenie do ich przedrukowania — oficjalnie bowiem zatwierdzone do użytku w szkołach, musiały być dostępne. Co więcej, wydaje się, że z inicjatywy kuratora Uniwersytetu — Adama Jerzego Czartoryskiego — podjęte zostało też tłumaczenie *Ustaw* na język rosyjski, w celu ogłoszenia ich w tym języku.

Czartoryski był przekonany o wielkiej wartości *Ustaw*, z którymi zetknął się i zapoznał bardzo dokładnie prawdopodobnie podczas prac nad reformą szkolnictwa w Rosji w początku XIX w. i przy opracowywaniu ustaw dla Uniwersytetu Wileńskiego w 1803 r. Widać to m.in. w zaleceniach dla Komitetu do ułożenia ustaw szczegółowych dla Uniwersytetu, powołanego w 1806 r., któremu Czartoryski polecił wziąć za podstawę prac — oprócz obowiązujących przepisów ogólnych — także i *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej*²¹.

Wytworzyła się więc sytuacja, w której Uniwersytet Wileński — tak jak dawniej Szkoła Główna Litewska — stanął na czele oświaty w swoim okręgu szkolnym, w znacznej mierze nawet na tym samym obszarze, otrzymując zasady organizacyjne i uprawnienia wzorowane na dawnych *Ustawach* oraz zalecenia posługiwania się tymiż *Ustawami* w sprawach organizacji wewnętrznej i innych podległego mu szkolnictwa. W dodatku na stanowisko rektora — po Hieronimie Strojnowskim i jego zastępcy Marcynie Poczobucie — powołany został i objął w początku 1807 r. ten urząd — Jan Śniadecki, a jego bezpośrednim zwierzchnikiem był zafascynowany *Ustawami* i przejęty ich duchem Adam Jerzy Czartoryski.

Trzeba jednak zauważyć, że wszystkie sformułowania o stosowaniu *Ustaw* w Okręgu Szkolnym Wileńskim wyraźnie zaznaczały tymczasowość tego stanu rzeczy, póki odpowiednie przepisy — chociaż oparte na dawnych *Ustawach*, ale już w zupełności dostosowane do zmienionej rzeczywistości politycznej — nie zostaną opracowane i zatwierdzone przez zwierzchność szkolną. W tych warunkach rzeczywisty wpływ *Ustaw* w perspektywach na przyszłość miał się wyrażać w tym, że wyznaczono im rolę wzorca pewnego surogatu czegoś, co miało być w przyszłości opracowane.

Najpierw przystąpił Uniwersytet, a właściwie Komitet, do ułożenia

²¹ M. Ambros, *Zarys statystyczny szkół wydziału wileńskiego*, „Ateneum Wileńskie”, 1939, z. 1, s. 155; K. Bartnicka, *Polskie szkolnictwo artystyczne na przełomie XVIII i XIX wieku, 1764—1831*, Wrocław 1971, s. 65.

ustaw szczegółowych dla Uniwersytetu Wileńskiego, do opracowywania przepisów organizacji wewnętrznej. Komitet rozpoczął działalność jeszcze przed przybyciem Jana Śniadeckiego do Wilna, to jest w 1806 r. W skład jego wchodził profesorowie: Józef Mickiewicz, Ernest Godfryd Grodek, Szymon Malewski i Jędrzej Śniadecki. Komitet pracował długo i mało sprawnie. Śniadecki, któremu sprawa ułożenia przepisów szczegółowych była polecona przez kuratora specjalnym punktem w ułożonej przez Czartoryskiego instrukcji działania²², wyrażał się o Komitecie bardzo cierpko. Uskarżał się na niesforność Grodka i niezyciowość jego propozycji, na prywatę, która była podłożem wielu sformułowań w przygotowywanych przez Komitet przepisach. „Żadne republikanckie dyskusje — pisał rektor do kuratora — dobrego systemu prac nie wydały, bo to być powinno dziełem jednego lub bardzo małej liczby ludzi, zimną refleksją na doświadczeniu opartą powodowanych”²³. Uwagi, które robił nad projektem ustaw dla Uniwersytetu, przesłane kuratorowi²⁴, zawierały tylko rzeczowy i logiczny komentarz co do precyzji sformułowań, wzajemnych ewentualnych sprzeczności między przepisami, opinie o punktach, które mogłyby ograniczyć władzę rektora lub dezorganizować pracę dydaktyczną. Były to sprawy, na które zwracał uwagę też w czasie swej działalności w Krakowie, aczkolwiek znacznie bardziej liberalny w czasach krakowskich był w stosunku do rady profesorów Uniwersytetu²⁵. Już po odesłaniu ułożonych przez Komitet, przedyskutowanych na zgromadzeniu ogólnym Uniwersytetu i zatwierdzonych przez nie ustaw, omawiając pierwotne koncepcje tych ustaw w styczniu 1810 r. pisał wyraźnie do kuratora: „Wszystkie sprawy rządu, administracji i dozoru oddano powszechnemu zebraniu profesorów. Katedry uważano jak niegdyś starostwa, gdzie posiadacz ostrzegł sobie wszystko wymagać nie chcąc, aby od niego ściśle wymagano, co winien. Urzędników płatnych porobiono słabych i prawie malowanych. Zgoła zrobiono rząd sejmowy, który gdyby się przez nieszczęście utrzymał, trzeba by profesorom rzucić lekcje i ustawicznie schodzić się na decydowanie każdego przypadku, a przy tym na swary i kłótnie”²⁶.

²² Bibl. Czart., rkps Ew 3255, s. 247—255, *Kopia instrukcji od kuratora Uniwersytetu Wileńskiego j.p. Śniadeckiemu rektorowi tegoż Uniwersytetu, w Wilnie, 19 lipca roku 1808*, p. 2.

²³ *Loc. cit.*, rkps Ew 3069, s. 460—461, list Śniadeckiego do kuratora z 18/30 XI 1808.

²⁴ *Loc. cit.*, rkps Ew 3069, s. 205—209; por. Bibl. Jag., rkps 3162, t. 1, k. 25, *Uwagi nad projektem statutu* [ręką Jana Śniadeckiego]: „Wszystko powinno odbywać się w jednym składzie, to jest w rządzie, który dzielić może interesa swoje na interesa szkół, kasy i budowli, na interesa porządku ogólnego, i do każdej sekcji mieć osoby, które by się szczególnie tym gatunkiem robót zajęły i opinią dawały rządowi”.

²⁵ Podkreśla to Ch a m c ó w n a, *op. cit.*, s. 271.

²⁶ Bibl. Czart., rkps Ew 3255, s. 629—630, list Śniadeckiego z 12 I 1810.

W Wilnie, mimo intryg i podstępów oraz skarg, które np. przez Grodka czy przez Franka składane były kuratorowi na rektora²⁷, udało się Śniadeckiemu ostatecznie wpłynąć na prace Komitetu w ten sposób, by w przepisach rozszerzone zostały uprawnienia rektora, ograniczone kompetencje zgromadzenia ogółu profesorów, a różne funkcje Uniwersytetu w stosunku do podległego mu szkolnictwa oraz związane z funkcjonowaniem administracji i zarządu uczelni — powierzone specjalnym powoływanym do tego komisjom. Wydaje się, że na zmianę poglądów Śniadeckiego wpłynęły nie tylko doświadczenia krakowskie, ale też i fakt, że w Wilnie bardzo silna była grupa profesorów cudzoziemców, którzy niezupełnie rozumieli racje przyświecające rektorowi i kuratorowi w pracy nad rozwojem Uniwersytetu i podległego mu szkolnictwa. Oddanie w tych warunkach zbyt dużej władzy zgromadzeniu profesorskiemu było niebezpieczne. Poza tym rektor, jak sam wyraźnie stwierdzał w listach do kuratora, uważał, że ustawy nadane Uniwersytetowi Wileńskiemu w 1803 r. przez Aleksandra I są dobre, wymagają tylko uszczegółowienia. Zmienianie ich wydawało mu się natomiast i niepotrzebne, i niebezpieczne²⁸.

Opracowane przez Komitet przepisy szczegółowe w ostatecznym rezultacie nie zostały zatwierdzone, jak się wydaje, przez cesarza. Został po nich ślad w postaci projektu *Czastnyje postanowienija dla Impieratorskiego Wileńskiego Uniwersyteta i jego okruga* (1810) w aktach Ministerstwa Oświaty²⁹. Na Uniwersytecie oczekiwano niecierpliwie na postanowienia władz oświatowych w tej sprawie, gdyż od tego zależały m.in. sprawy Komitetu Szkolnego, który z ramienia Uniwersytetu miał zarządzać sprawami szkolnymi Okręgu Szkolnego Wileńskiego. „Potwierdzenie Komisji szkolnej odłożył minister do potwierdzenia *Ustaw* przez JOW Książącą Mość podanych, ile że tam znajdować się ma opisanie tej Komisji”, pisał Śniadecki do kuratora 25 września 1810 r. „JP. Anastasewicz, który dotąd do Petersburga nie przybył, ale z Porycka czy Krzemieńca niedawno wyjechał do Kijowa, trzeba, aby się z przetłumaczeniem i podaniem tych *Ustaw* ministrowi pośpieszył”³⁰.

Z osobą Bazylego Anastasewicza wiąże się nie tylko tłumaczenie przepisów szczegółowych dotyczących urządzenia Uniwersytetu Wileńskiego z 1810 r., ale też pomysł tłumaczenia *Ustaw Komisji Edukacji Narodowej* na rosyjski. Sprawa ta znajduje odbicie w korespondencji Szymona Malewskiego, w owych latach sekretarza Uniwersytetu Wileńskiego przy rektorze Śniadeckim, z Anastasewiczem, który był jednym z członków kancelarii kuratorskiej Adama Jerzego Czartoryskiego w Pe-

²⁷ *Loc cit.*, rkps 5445, s. 457—459, list Grodka do kuratora z 29 XI 1808.

²⁸ *Loc cit.*, rkps Ew 3069, list Śniadeckiego z 12 I 1810.

²⁹ CGIA Leningrad, F. 733, op. 62, j. chr. 7, k. 4—49, 50—187, kopia i oryginał.

³⁰ Bibl. Czart., rkps Ew 3069, k. 769.

tersburgu, prawnika (autora przekładów dzieł prawnych, m.in. *Statutu litewskiego* i prac H. Strojnowskiego z języka polskiego na rosyjski, a jak wynika z korespondencji rektora z kuratorem — także i przygotowywanego w 1810 projektu ustaw szczegółowych Uniwersytetu, który został przesłany do zatwierdzenia do Petersburga). Z listów Szymona Malewskiego wynika, że jesienią 1808 r. Anastasewicz wystąpił z propozycją przetłumaczenia *Ustaw* na język rosyjski, a nawet zaczął je już tłumaczyć, oraz że Uniwersytet rozpatrywał sprawę wydania tego tłumaczenia drukiem³¹. Wygląda na to, że nie Uniwersytet, ale właśnie kancelaria kuratorska wyszła z tym projektem (może z inspiracji samego kuratora, który — jak się okaże — był najwierniejszym zwolennikiem *Ustaw*).

Korespondencja dotyczyła wymiany informacji, które *Ustawy* (1783 czy 1790) Anastasewicz chce tłumaczyć, honorarium za tłumaczenie, kosztów druku³². W liście z 6 grudnia 1808 pisał Malewski na ten temat obszerniej: „Z polecenia Rady Uniwersytetu i z poruczenia rektora zanoszę prośbę do WWMć Pana Dobrodzieja, abyś raczył tłumaczenie swoje *Ustaw Edukacyjnych* od byłej Komisji za czasów polskich na język rosyjski podać do druku [z czego można wnioskować, że tłumaczenie to zostało wykonane — K. B.]. Wydatek wyrachowany przez WWMć Pana Dobrodzieja pod datą 12 listopada miesiąca zeszłego rubli 500 asygnacyjnych Rada Uniwersytetu przeznaczyła do opłacenia z kasy swojej, zapewniając dla siebie sto egzemplarzy, resztę zostawując do jego rozrządzenia, z których wyprzedarzy weszle pieniądze będą jego własnością, w nagrodę pracy WWMć Pana Dobrodzieja. Szkoły będą obowiązane po egzemplarzu zakupić do bibliotek swoich. Życzeniem Uniwersytetu jest, abyś WWMć Pan Dobrodziej przeczytał swoje tłumaczenie z j. p. [Adamem] Powstańskim, przytomnym w Petersburgu, jako członkiem Uniwersytetu, który jest o to obligowany. Dla uniknięcia wszelkich wątpliwości co do oryginału pomienionych *Ustaw* posyła się egzemplarz ich ostatecznie poprawionych z prośbą, abyś raczył uwiadomić o dojeździe i zaraz po przeczytaniu odesłać, bo my nie mamy drugiego egzemplarza. Tablice zaś wszystkie mają być wzięte z egzemplarza drukowanego dawnych *Ustaw*. Przy czym donoszę, że gdy do druku to dzieło wyjdzie, wraz będą odesłane WWMć Panu Dobrodziejowi rubli pięćset asygnacyjnych”³³. W dalszej korespondencji sprawa *Ustaw* już nie wpływa, a brak potwierdzenia druku i odpowiedniego egzemplarza sugeruje, że albo tłumaczenie nie było dobre, albo — co bardziej jeszcze prawdopodobne — zapadła decyzja w Ministerstwie, że drukowanie tłumaczenia *Ustaw* nie jest ani potrzebne, ani celowe. Zresztą około 1810 r. zmieniły się wiatry w Ministerstwie wobec Okręgu Szkolnego Wileńskiego, potem przyszły

³¹ Muzeum im. A. Mickiewicza w Paryżu, rkps 943.

³² *Loc. cit.*, list nr 3 z 1 XI 1808, Sz. Malewski do B. Anastasewicza.

³³ *Loc. cit.*, list nr 6.

czasy batalii napoleońskiej z Rosją i związane z tym rozprzężenie się szkolnictwa. Po wycofaniu się Francuzów z Wilna Janowi Śniadeckiemu, który stale jeszcze pozostawał na stanowisku rektora, niechętni mu profesorowie cudzoziemcy szkodzili w Ministerstwie w Petersburgu, utrudniając porozumienie i pracę³⁴. Wreszcie w 1815 r. Śniadecki otrzymał dymisję z urzędu³⁵. Kolejne rozporządzenia oficjalne (jeszcze nawet sprzed wojny Napoleona z Rosją w 1812 r.) wskazywały, że stosowanie *Ustaw* w Okręgu Szkolnym Wileńskim staje się anachronizmem.

Raz jeszcze jednak wyłynęła sprawa druku *Ustaw Komisji Edukacji Narodowej*, jako książki nie tyle zawierającej obowiązujące przepisy, ale raczej pomocniczej, stanowiącej pożyteczną, klasyczną literaturę pedagogiczną, którą powinna mieć każda szkoła — w końcu lat dwudziestych XIX w., w początkach działalności postulowanego i projektowanego jeszcze przez rektora Jana Śniadeckiego Komitetu Szkolnego Uniwersytetu Wileńskiego.

Komitet Szkolny, według przepisów organizacyjnych podpisanych przez kuratora 16 lipca 1817 r., powołany został do opracowywania i przygotowywania wszystkich spraw Okręgu Szkolnego Wileńskiego, o których Rząd Uniwersytetu zażąda opinii. Ponadto Komitet miał zająć się sprawą zaopatrywania szkół w pomoce naukowe i zbiory, opracowywać nowe programy i podręczniki szkolne dla wszystkich typów szkół, przeglądać i opiniować sprawozdania zwierzchników szkół i wizytatorów, mianować i odwoływać nauczycieli i dyrektorów, dozorować wykonywanie przepisów, doglądać stanu nauczania i wychowania i raportować o tym Rządowi Uniwersytetu Wileńskiego³⁶. Umieścił też kurator punkt stwierdzający, że: „Ponieważ *Ustawy* dawnej Komisji Eduka[cyjnej], zawierające wiele pożytecznych urządzeń i myśli, zachowane są w swojej mocy we wszystkich artykułach, które się nie sprzeciwiają przepisom teraźniejszego rządu, Komitet Szkolny starać się będzie one upowszechnić, zajmąwszy się rozwinięciem i dopełnieniem stosownie do ducha wspomnianych *Ustaw*, czuwać będzie nad ich wykonaniem”³⁷.

Komitet Szkolny jednak nie w pełni zgadzał się z kuratorem w tej sprawie. Widać to wyraźnie w kilkakrotnych konkluzjach Komitetu, które były notowane na marginesie dyskusji nad tymi sprawami. Widać też, że kurator forsował swoje zalecenia, przy dosyć obojętnym stosunku do *Ustaw* samego Komitetu. Już w ciągu pierwszych tygodni pracy Komitetu jego członkowie wysunęli wnioszek, by ułożyć nowe przepisy dla szkół, odpowiadające aktualnym warunkom i potrzebom. „Dawne *Usta-*

³⁴ Bibl. Czart., rkps Ew 3255, s. 167 i nast., listy rektora z 1814 r.

³⁵ *Loc. cit.*, 223—225, list Śniadeckiego do kuratora z 5 III 1815.

³⁶ APAN Warszawa, rkps III 76, nr 86, k. 2—5; w skład Komitetu, oprócz rektora i kilku profesorów, z urzędu wchodził prefekt kandydatów do stanu nauczycielskiego i dyrektor Gimnazjum Wileńskiego.

³⁷ *Loc. cit.*, p. 11.

wy Komisji Edukacyjnej, chociaż zamykają wiele pożytecznych przepisów dla nauczycieli i uczniów, i stosowanie się do nich zaleconym jest przez terażniejsze ustawy, lecz nie w każdym miejscu znajdują się i nie wszystko obejmują, czego stan obecny i nowy porządek rzeczy wymaga, i nie były wprowadzone do powszechnego użycia. Z tego powodu co do utrzymania wewnętrznego porządku, dozoru i pilności w aplikacji uczniów, zaprowadzenia karności szkolnej, wypada istotna potrzeba ułożenia pewnych i stałych prawideł; i do podania myśli, i uwag w tej materii wezwano członków Komitetu”, notuje protokół sesji Komitetu z 12 września 1817 r.³⁸ W tydzień później zapada jednakże decyzja przedrukowania *Ustaw*, z powodu wyraźnego zalecenia kuratora zawartego w 11 punkcie przepisów organizacyjnych Komitetu; Komitet miał z odpowiednim wnioskiem wystąpić do Rządu Uniwersytetu. Jednocześnie jednak polecono adiunktowi Uniwersytetu, Leonowi Borowskiemu, przygotować projekt przepisów porządkowych dla nauczycieli, dozorców domowych i uczniów, który w czerwcu 1818 r. przedstawiono do zatwierdzenia Rządowi Uniwersytetu³⁹.

Rezultatem prac Komitetu były *Tymczasowe prawidła porządkowe przeznaczone dla gimnazjów i szkół w wydziale Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego*, podpisane przez rektora Szymona Malewskiego, z datą 21 sierpnia 1819, i ogłoszone drukiem, oraz *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane, a teraz na nowo przedrukowane, w Wilnie*, 1819.

Fakt, że *Ustawy* traktowane były inaczej przez Komitet, a inaczej przez kuratora, potwierdzają inne zapisy w protokołach posiedzeń Komitetu z 1818 r. I tak na przykład 16 października 1818 r. zanotowano: „Po kolejnym przejrzeniu przepisów wydanych dla dozorców domowych w gimnazjum wołyńskim i po porównaniu z tymczasowymi przepisami przez Komitet Szkolny ułożonymi względem porządku po szkołach, po zebraniu w tej mierze zdań członków Komitetu, postanowiono podać Rządowi Uniwersytetu następującą opinię: Że przepisy przez JOKs. Kuratora (ułożone) wielce są pożyteczne dla tych dozorców domowych, którzy się ciągle zajmują tym obowiązkiem, jak np. przy Gimnazjum Wołyńskim, które będąc wyższym zakładem mieści w sobie uczniów wyższego usposobienia i dojrzałego wieku, którzy są w stanie poznawać ważność tego obowiązku. W przepisach zaś Komitetu Szkolnego dla dozorców szkół powiatowych i istotnie ważniejsze obowiązki dozorców są objęte i Komitet nie sądził, aby tak obszerne przepisy dały się do nich zastosować. Wiadomo bowiem jest, że po szkołach dozorczy domowi są uczniami nie mającymi jeszcze żadnego doświadczenia w prowadzeniu uczniów i po-

³⁸ *Loc. cit.*, k. 18.

³⁹ *Loc. cit.*, k. 20—21; stwierdzono, że trzeba wydrukować 500 egzemplarzy *Ustaw*, aby zapewnić ich posiadanie każdej szkole.

trzebują nad sobą takiego samego dozoru, jakiego i dalsi uczniowie wymagają, a zatem w przepisach Komitetu oddano ich pod ścisły dozór przełożonych i nauczycielów. Nadto ponieważ Komitet osądził potrzebę przedrukować statut byłej Komisji Edukacyjnej i rozesłać [go] po szkołach — jako zamiar praw pomocniczych do utrzymywania porządku[...]”⁴⁰

Ten pomocniczy charakter *Ustaw* wpływa też w rozporządzeniu, by w seminarium dla nauczycieli przy Uniwersytecie na I i II roku prowadzić czytanie *Ustaw* i przepisów szkolnych, w każdą niedzielę z rana, po pół godziny, w obecności prefekta. Służyły więc *Ustawy* „pedagogizacji” przyszłych nauczycieli⁴¹.

Warto zauważyć, że w przepisach dla korepetytorów uczniów szkół krakowskich, w 1821 r., również potraktowano *Ustawy* (zwłaszcza rozdział XVIII o uczniach i XX o dyrektorach) jako pożyteczną lekturę pedagogizującą, którą obowiązkowo trzeba było czytywać⁴².

Mimo zdecydowanej postawy kuratora życie dezaktualizowało *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej*. Obserwuje się w latach 1810—1819 kolejny etap ich gaśnięcia: w płaszczyźnie przepisów porządkowych i karności szkolnej. Silna kontrakcja czynników rządowych przeciwko swobodom studenckim i uczniowskim (nie tylko w zaborze rosyjskim) powoduje prace nad formułowaniem nowych, zaostzonych przepisów o karności i dozorze uczniów i studentów. Wszędzie też prowadzi się prace nad reformą programów nauczania i nowymi podręcznikami. W tych warunkach *Ustawy* nie mogły być książką popieraną przez władze oświatowe i przedruk z 1819 r. należy chyba uznać za ostatni wyraz i próbę przeznaczenia *Ustaw* do bezpośredniego użytku służbowego w szkołach. Następne wydanie *Ustaw Komisji Edukacji Narodowej* w 1872 r. przez S. Sobieskiego we Lwowie miało służyć już innym celom i potrzebom.

Przyglądając się etapom dezaktualizacji kodeksu szkolnego Komisji Edukacji Narodowej dostrzega się, że wprawdzie stopniowo tracą bezpośrednią ważność i przydatność najpierw sprawy organizacji, potem administracji, przepisów porządkowych, wreszcie pragmatyka nauczycielska i programy nauczania — ale jednocześnie stanowią one zawsze punkt zaczepny dla nowych koncepcji, dla rozwoju zawartych w nich idei. Badania tego zagadnienia — przeprowadzone równoległe nad przepisami regulującymi sprawę oświaty na ziemiach byłej Rzeczypospolitej w XIX w., zwłaszcza w momentach pomyślnych dla oświaty polskiej — mogłyby bardzo rozszerzyć naszą wiedzę o rzeczywistym wpływie Komisji na oświatę w Polsce, o tradycjach KEN w następnych pokoleniach. Nie ulega jednak wątpliwości, że gdy odpadały przepisy regulujące spra-

⁴⁰ *Loc. cit.*, k. 107.

⁴¹ *Loc. cit.*, k. 108.

⁴² *Bibl. Jag.*, rkps 3729/4, tyt. III § 8 i 9.

вы оświatowe w konkretnych okolicznościach i warunkach, na plan pierwszy zaczęły się wysuwać i zdominowały wszystkie inne wartości *Ustaw* zagadnienia pedagogiczno-wychowawcze, które zadecydowały, że tracąc wartość jako zbiór praw szkolnych stały się *Ustawy* klasyczną pozycją pedagogiczną. A to właśnie jest największą zasługą grona pedagogów skupionych w Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych Komisji Edukacji Narodowej, gdyż ich wiedzy, talentom, intuicji pedagogicznej i obywatelskiej zawdzięczają *Ustawy* swoją stale utrzymującą się ważność i aktualność.

КАЛИНА БАРТНИЦКА

ВОПРОС ПЕРЕИЗДАНИЯ „ЗАКОНОВ ЭДУКАЦИОННОЙ КОМИССИИ” В ВИЛЕНСКОМ УЧЕБНОМ ОКРУГЕ В НАЧАЛЕ XIX ВЕКА

Содержание

„Законы Эдукационной комиссии” представляли собой свод предписаний по всем вопросам деятельности школы и учителя, административного деления польской системы образования в последней четверти XVIII века, учебных программ и воспитания. Наиболее известно издание „Законов”, вышедшее в 1783 г.; в 1790 г., в связи с развитием системы образования, Комиссия подготовила новое издание „Законов”, а сейм в Гродне в 1793 г. и изменившиеся политические условия ставили необходимость дальнейших изменений.

После разделов Польши система образования, введенная в России Александром I, наиболее соответствовала системе, предложенной Эдукационной комиссией. Виленский учебный округ соответствовал школьной области во времена Эдукационной комиссии. В администрации, школьной отчетности, общепедagogических и дидактических вопросах, частично — в области школьных программ — официально действовали прежние законы.

В связи с этим возникла идея перевода на русский и переиздания „Законов Эдукационной комиссии”. В пользу сохранения „Законов” как правовых положений, обязывающих хотя бы по всем внутренним вопросам школьного образования, активно выступали куратор Адам Ежи Чарториский и ректор Виленского Университета в период 1807—1815 гг. — Ян Снядецки, заслуженный деятель Эдукационной комиссии, принимавший участие в разработке „Законов” и их защите на сейме в Гродне в 1793 г.

Во втором десятилетии XIX века система образования перетерпевает ряд изменений. В связи с этим „Законы” как свод школьных положений и предписаний постепенно теряют актуальность. В то же время, благодаря педагогической и дидактической ценности разделов, посвященных обучению, воспитанию и облику учителя, „Законы” стали классическим педагогическим трудом, прочесть который обязан каждый будущий учитель. Педагогическая ценность „Законов Эдукационной комиссии” является заслугой его авторов — педагогов, сплоченных вокруг Общества элементарных учебников.

Перевела Татьяна Клёнович

KALINA BARTNICKA

L'AFFAIRE DE LA RÉIMPRESSION DES *STATUTS DE LA COMMISSION DE L'ÉDUCATION NATIONALE* DANS LE DISTRICT SCOLAIRE DE WILNO AU DÉBUT DU XIXÈME SIÈCLE

Résumé

Les *Statuts de la Commission de l'Éducation Nationale* constituaient un code scolaire qui réglait tous les aspects de la vie scolaire et donc la pragmatique de l'instituteur ainsi que les structures organisatrices de l'enseignement polonais dans le dernier quart XVIIIÈME siècle. Les *Statuts* rédigés en 1783 sont les plus connus, même si sous l'influence du développement que connut le système de l'éducation nationale, ils furent remodelés en 1790, et, si sous l'influence des conditions politiques en 1763, à la Diète de Grodno on annonça de nouveaux changements.

Après les partages de la Pologne, le système le plus proche de la scolarité, telle que la concevait la Commission de l'Éducation Nationale, fut le système scolaire instauré en Russie par les tsar Alexandre I. Dans la circonscription scolaire de Wilno, organisée, à l'exemple d'une province scolaire aux temps de la Commission de l'Éducation Nationale, les anciens *Statuts* de la Commission furent officiellement conservés dans les domaines qui concernaient l'administration et les compte-rendus scolaires, les règlements concernant les élèves et les maîtres, et, en partie aussi dans tout ce qui concernait les programmes d'enseignement, ainsi que toute la gamme des problèmes pédagogiques et didactiques généraux.

Les *Statuts de la Commission de l'Éducation Nationale* répondaient aux besoins de l'époque et c'est ce qui motiva leur traduction en langue russe et leurs réimpressions. Le curateur Adam Jerzy Czartoryski et le recteur de l'Université de Wilno de 1807 à 1815, Jan Śniadecki (ce dernier avait déjà pris une grande part dans l'élaboration des *Statuts* aux temps de la Commission et dans la lutte entreprise pour conserver ces *Statuts* lors de la diète de Grodno en 1793) ne cessaient de se battre pour conserver les *Statuts* comme lois juridiques, au moins pour les questions internes de l'éducation secondaire. Dans la deuxième décennie du XIXÈME siècle, les changements qui survinrent dans l'enseignement, désactualisèrent peu à peu les *Statuts* en tant que recueil de lois et de règlements scolaires. Néanmoins, les chapitres concernant l'enseignement et l'éducation, ainsi que tout ceux qui ont trait aux instituteurs, avaient une valeur pédagogique et didactique telle que les *Statuts* devinrent une lecture conseillée en pédagogie classique pour futurs instituteurs. Cette valeur pédagogique des *Statuts* est le mérite d'un groupe de pédagogues réunis au sein de la Société pour les Livres Élémentaires et qui furent les auteurs du recueil des statuts scolaires.

Traduit par Anna Karp